

‘Adedî”, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-‘ulûmi'l-insâniyye*, sy. 8, Dârülbeyzâ 1406/1986, s. 161-169; Abdullah Kennûn, “İbnü'l-Bennâ el-‘Adedî”, *el-Baḥṣū'l-‘ilmî*, sy. 11-12, Rabat 1967, s. 89-105; J. Vernet, “İbn al-Bannâ al-Marrâkushî”, *DSB*, I, 437-438; H. Suter – M. Ben Cheneb, “İbnülbennâ”, *IA*, V/2, s. 846-847; a.mlf., “İbn al-Bannâ al-Marrâkushî”, *El²* (İng.), III, 731; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, “İbnü'l-Bennâ”, *Ma‘lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1992, V, 1470-1472.

İHSAN FAZLIOĞLU

İBNÜ'L-BEVVÂB

(ابن البواب)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Âlî b. Hilâl
el-Kâtib el-Bağdâdî
(ö. 413/1022)

Aklâm-ı sittenin teşekkülünde
İbn Mukle'den sonra
en büyük rolü oynayan hattat.

IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısında doğdu-ğu tahmin edilmektedir. Babası, Büveyhîler'in Bağdat'taki hâkimiyeti sırasında saray kapıcısı olduğundan İbnü'l-Bevvâb ve İbnü's-Sitrî künyeleriyle anılır. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçiren İbnü'l-Bevvâb dinî ilimleri İbn Sem'un'dan, kıraat ilmini Ubeydullah el-Merzûbânî'den, edebî ilimleri Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'den öğrendi. Hat sanatını Muhammed b. Esed ve Muhammed b. Sımsimânî'den (Sımsimî) meşketti. Bağdat'ta Mansûr Camii'nde bir müddet vâizlik, ayrıca ressamlık, nakkaşlık, ciltçilik, müzehhiplik ve hattatlık yaparak geçimini sağlayan İbnü'l-Bevvâb Bağdat'ta vefat etti. Bâbü'lharb Kabristanı'nda Ahmed b. Hanbel'in türbesi yanına defnedildi. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 423 (1032) olarak kaydedilmektedir.

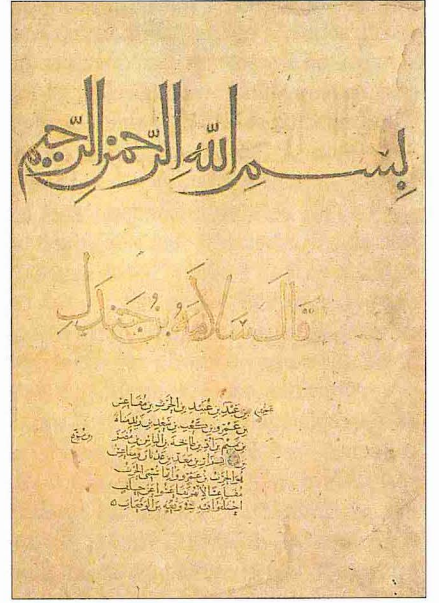
İbnü'l-Bevvâb, Büveyhî vezirlerinden Fahrülmülk Ebü Gâlib Muhammed b. Halef'in yakın dostuydu. Muhammed b. Halef Irak valisi olunca nedimleri arasına girdi ve onun aracılığıyla Bahâüddevle'nin Şiraz'daki kütüphanesine müdürü tayin edildi. Burada çalışırken bulduğu, İbn Mukle tarafından yazılmış mushafın eksik cüzünü orijinalinden ayırt edilemeyecek şekilde yazıp tamamladıktan sonra cildini de yaptı. Bu başarısı karşılığında kendisine 100 dinar verildiği, ancak onun kütüphanede bulunan eski Semerkant ve Çin kâğıtlarından Çin'de yapılanları almayı tercih ettiği rivayet edilmektedir.

Hat sanatının en büyük üstatlardan biri olan İbnü'l-Bevvâb'ın altmış dört mushaf yazdığı kaydedilmektedir. Bunlardan zamanımıza ulaşan ve ona aidiyeti kesin

olan en güzel mushaf Dublin'de Chester Beatty Library'de bulunmaktadır (nr. 1431). 391'de (1001) Bağdat'ta istinsah edilen bu mushaf, 17,7 × 13,7 cm. ebadında ve 286 varaktan ibaret olup her sayfada on beş satır vardır. Süreler reyhânî, sûre başları tevki' hatla yazılmıştır. Âyet sonları mavi renkli üç nokta ile belirtilmiş, her beş âyette bir, beş rakamının ebced karşılığı olan “he” harfini temsil eden damla şekli konmuştur. Her on âyeti gösteren aşır işareti sürelerin içinde ve kenarda iki madalyon şeklindedir. Ferâğ kaydında müzehhibi belirtilmemiş olmakla beraber İbnü'l-Bevvâb'ın aynı zamanda müzehhip olması, bu mushafın onun tarafından tezhip edilmiş olduğu ihtimalini arttırmaktadır. David Storm Rice, reyhânî yazıdaki gelişmeyi belgelemesi yanında devrinin mushaf yazma usullerini, terkip ve tezhibini göstermesi bakımından da önemli bir örnek olan bu mushaf üzerinde yaptığı çalışmaları bir kitap halinde yayımlayarak mushafın sanat dünyasında tanınmasını sağlamıştır (bk. bibl.).

İbnü'l-Bevvâb'ın hattıyla günümüze ulaşan diğer bir eser Câhiliye devri şairlerinden Selâme b. Cendel'in divanıdır (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 125). 42 × 31 cm. ebadında, âharlı otuz dört varaktan ibaret olan bu divanın ketebe sayfasında İbnü'l-Bevvâb'ın imzası vardır. Ketebe sayfası dört satır reyhâniden sonra bir satır sülüs, tekrar beş satır reyhâninin altında iki satır tevki' hatla ve altınla yazılmış olup harflerin etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Ketebe kaydından Ramazan 408'de (Şubat 1018) Bağdat'ta yazıldığı anlaşılan divanın cildi ve tezhibi de muhtemelen aynı tarihlerde yapılmıştır. Baş tarafında Yavuz Sultan Selim'in mührünün bulunması yazmanın Yavuz'un özel kütüphanesine ait bir nüsha olduğunu göstermektedir.

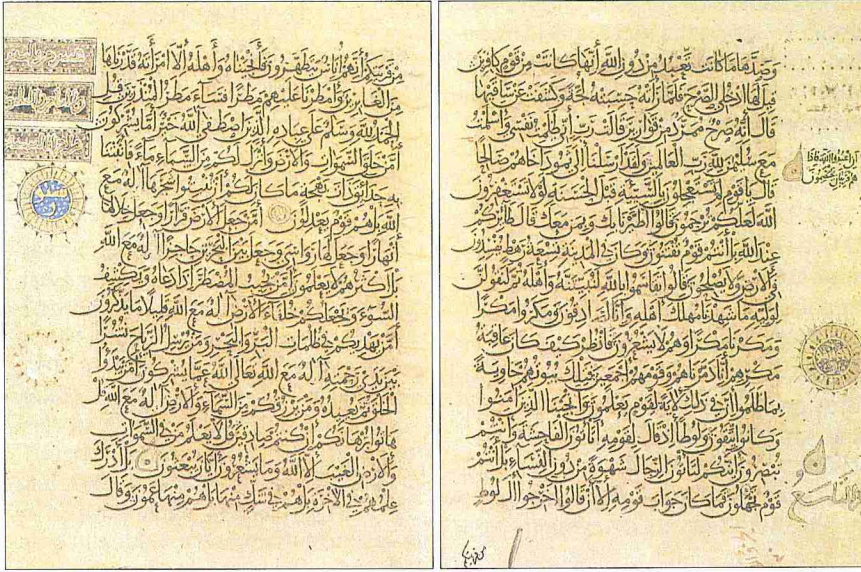
Selâme b. Cendel divanın İbnü'l-Bevvâb hattıyla yukarıdaki nüshayla aynı tarihte yazılmış diğer bir nüshası İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde yıpranmış ebru ciltli bir mecmuanın (nr. 2015) sonunda bulunmaktadır. Baş tarafı eksik olan divan 28,5 × 38 cm. ebadında olup otuz beş varaktır. Nohudî, kalın âharlı kâğıda yazılmış, metnin etrafı altınla cetvel-lenmiştir. Varak 1'b'de Sultan Mahmud'un vakıf kaydı ve mührü vardır. “Evde's-şebâbü hamden zü't-teâcibi” mısraı ile başlayan bu nüshanın her sayfası, uzun tutulan muhakkak-sülüs satırdan sonra üç satır reyhânî, bir satır muhakkak, altı sa-

İbnü'l-Bevvâb'ın muhakkak ve reyhânî hatla yazdığı Selâme b. Cendel divanından bir sayfa (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 125, vr. 2^a)

tır reyhânî hatlarla yazılmıştır. Koltuklarda yuvarlak veya damla şeklinde münhanî motifleri, içi yuvarlak bir rozet içinde ise altın zeminde tahrirli nebâtî motifler yer alır. Muhakkak hatla yazılmış satırların bitiminde mısralar mâil olarak ve sürh mürekkeple yazılmıştır. Ketebe sayfası dört satır reyhânî, bir satır sülüs, beş satır reyhânî ile yazılmış olup satır araları tezhiplidir. İki satırlık ketebe altınla ve tevki' hatla yazılmış, harflerin etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Tezhibinin de devrine ait olduğu tahmin edilen mecmuanın başında *Kitâbü Büzûğî'l-hilâl fi'l-ḥişâli'l-mûcibe li'z-zılâl* adlı bir eser bulunmaktadır. Krem rengi kalın âharlı kâğıda nesih hatla Eşref b. Nasr Kayırbay'ın özel kütüphanesi için istinsah edilmiş olan bu eser bazı müellifler tarafından İbnü'l-Bevvâb'a atfedilmişse de eser Süyûtî'ye aittir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 242). Yazının üslûbu da İbnü'l-Bevvâb'ın hattına benzemektedir. Mecmua içinde yer alan *Kelimâtü Emîri'l-Mü'minîn 'Alî* adlı diğer eser, Yâkût el-Müstasımî'nin hattından naklen Hattat Yûsuf Şah el-He-revî tarafından yazılmıştır.

Selâme b. Cendel'in divanının her iki nüshası da hat üslûbu, sayfaların tertibi ve tezhibi bakımından birbirine benzer. İbnü'l-Bevvâb'ın istinsah ettiği bu divanlarla Chester Beatty Library'-

İbnü'l-Bevvâb'ın reyhânî hatla yazdığı Kur'ân-ı Kerim'den iki sayfa (Chester Beatty Library, MS, nr. 1431)

de bulunan mushaf, aklâm-ı sittenin bil-hassa muhakkak ve reyhânî türlerindeki gelişmeyi gösteren en güvenilir örneklerdir. İbnü'l-Bevvâb mektebinde muhakkak ile reyhânînin harf ve bağlantılarının yanında kelimeler de satır düzeninde klasik nisbet ve âhengini bulmuştur. Ancak bu yazılar asıl tekâmülünü Yâkût ekolünde tamamlamıştır. Sülûs ve nesih ise Osmanlı mektebinde gelişmiş, en güzel örnekleri bu dönemde yazılmıştır.

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (nr. 2014) İbnü'l-Bevvâb'ın imzasını taşıyan *Risâletü Ebî 'Osmân 'Amrî'bnî Baḥr el-Câhîz fî medḥi'l-kütübî ve'l-ḥub 'alâ Câmî'i'ihâ* adlı bir risâle bulunmaktadır. 17 x 25 cm. ebadında yirmi altı varaktan ibaret olan risâle açık samanî ve kırlı yeşil âharlı kalın kağıda sülûs hattıyla, sühr mürekkeple yazılmıştır. Mikleblî ve ebru ciltlidir. İçinde (vr. 26^b) İbnü'l-Bevvâb'ın *Vefeyâtü'l-a'yan*'dan alınan hal tercümesinin yer aldığı bu risâle büyük bir ihtimalle başka bir hattat tarafından yazılmıştır. Ketebedeki imza ise taklittir. İbnü'l-Bevvâb'ın istinsah ettiği diğer bir risâle Münih Staatsbibliothek'te (nr. 791) bulunmaktadır. *Kitâbü'l-Belâğa* adlı kırk altı varaklık bu risâle Ramazan Abdüttevâb tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1965).

İbnü'l-Bevvâb, İbn Mukle'den sonra ikinci büyük hat üstadı olarak kabul edilir. İbn Mukle, mevzun hatlar arasında ka-

rakter ve özellikleri birbirine yakın olanları telif ederek sınıflandırmış ve harflerin daire esasına göre geometrik nisbetleriyle kaidelerini ortaya koymuş, böylece mensûb hatların (aklâm-ı sitte) belirlenmesinde ilk önemli ıslahatı yapmıştır. İbnü'l-Bevvâb ise onun aklâm-ı sittede tesbit ettiği bu estetik kuralları daha ince geometrik nisbetlere bağlayarak üslûbunu güzelleştirmiştir. Benzer üslûpların ortak özelliklerini belirleyip sınıflandırarak kaidelerin sayısını sekize indirmiş, böylece aklâm-ı sittenin teşekkülünde büyük bir yenilik yapmıştır. Hat sanatı alanında ortaya koyduğu güzel örnekler daha sonra yetişen hattatları etkilemiş, yazı üslûbu İslâm dünyasında üç asra yakın hâkim olmuştur.

Şiirle de ilgilenen İbnü'l-Bevvâb'ın bu alanda günümüze ulaşan önemli bir eseri de hat sanatına dair yirmi sekiz beyitlik "*Kasîde-i Râiyye*"sidir. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde yirmi iki beytini zikrettiği bu kasidenin pek çok şerhi yapılmıştır. Kaside, Süheyl Ünver'in İbnü'l-Bevvâb'la ilgili eserinin Arapça tercümesine (bk. bibl.) mütercim tarafından eklenmiş, daha sonra Muhammed b. Hasan et-Tîbî'nin *Câmî'u meḥâsini kitâbeti'l-küttâb 'alâ tarîqati İbni'l-Bevvâb*'ı içinde yayımlanmış (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1962), İbnü'l-Vahîd ve İbnü'l-Basîs'in şerhleriyle birlikte Hilâl Nâcî tarafından da neşredilmiştir (bk. bibl.).

İbnü'l-Bevvâb'ın yazı üslûbu Yâkût el-Musta'sımî'ye kadar hattatlara örnek olmuş, bu üslûbu takip edenler ona yaklaşılabildikleri nisbette büyük sanatkâr sayılmıştır. Bunlardan İbnü'l-Hâzin künyesiyle bilinen Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 518/1124) daha çok rikâ' ve tevki' yazılarını geliştirmiştir. Şühde el-Kâtibe lakabıyla tanınan hadisçi Zeyneb bint Ahmed b. Ebü'l-Ferec el-İberî el-Bağdâdî, Eminüddin Yâkût el-Mevsilî el-Melikî, öğrencisi Veliyyüddin b. Zengî el-Acemî, müşikişinas Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevî, İbnü'l-Bevvâb mektebini temsil eden ve devam ettiren büyük sanatkârlar arasında zikredilmektedir. Yetiştirdiği öğrencilerden yalnız Muhammed b. Mansûr b. Abdülmelik'in adı tesbit edilebilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Müberred, *el-Belâğa* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1965, s. 55; Ebîverdî, *el-Müstedrek fi'l-muhtelif ve'l-mu'telif* (İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletü İkmâl-i İkmâl* içinde, nşr. Mustafa Cevâd), Beyrut 1406/1986, s. 459-461; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 10; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XV, 120-134; İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletü İkmâl-i İkmâl* (nşr. Mustafa Cevâd), Beyrut 1406/1986, s. 240; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 342-344; V, 117; VI, 119, 121; VII, 322; İbnü'l-Vahîd, *Râ'iyyetü İbni'l-Bevvâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967; İbnü's-Sâîğ, *Tuḥfetü üli'l-elbâb fî şinâ'ati'l-ḥaṭ ve'l-küttâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967, s. 50-53; İbn Haldûn, *Mukaddime-i İbn Haldûn* (trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi), İstanbul 1275/1858, II, 338; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 12; Kâdî Ahmed, *Gülîstân-ı Hûner* (nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî), Tahran 1352, s. 18; Âlî, *Menâkıb-ı Hünervârân*, s. 17, 23; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 43; Keşfü'z-zunûn, I, 242; Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 82; Müstakimzâde, *Tuḥfe*, s. 331; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 44; Habîbullah Fezâilî, *Ta'lim-i Ḥaṭ*, Tahran 1366, s. 72; D. S. Rice, *The Unique Ibn al-Bawwab Manuscript in the Chester Beatty Library*, Dublin 1955; A. Süheyl Ünver, *Hattat Ali Bin Hilâl: Hayatı ve Yazıları*, İstanbul 1958; a.e.: *el-Hattâtü'l-Bağdâdî: 'Alî b. Hilâl el-meşhûr bi'bî'nî'l-Bevvâb* (trc. M. Behcet el-Eserî – Azîz Sâmî), Bağdad 1377/1958; A. J. Arberry, *The Koran Illuminated*, Dublin 1967; Martin Lings, *The Qur'anic Art of Calligraphy and Illumination*, London 1976, s. 54, 55, 99, 115; David James, *Qur'ans and Bindings from the Chester Beatty Library* (ed. Leonard Harrow), London 1980, s. 32-34; "Risâle fi'l-kitâbeti'l-mensûbe", *MMMA* (Kahire), I (1955), s. 123; "Şerḥu'l-Manzûmeti'l-müstetâbe fî 'ilmi'l-kitâbe" (nşr. Hilâl Nâcî), *el-Mevrid*, XV/4 (Bağdad 1407/1986), s. 259-270; Cl. Huart, "İbnü'l-bevvâb", *IA*, V/2, s. 847; J. Sourdell-Thomine, "Ibn al-Bawwâb", *EP* (İng.), III, 736-737.

MUHİTTİN SERİN

İBNÜ'L-BİTRÎK

(bk. SAİD b. BİTRÎK).